

Postać Jana Pawła II w polonijnych podręcznikach do kształcenia literacko-kulturalnego

Historyczna decyzja konklawe z 16 października 1978 roku wyzwoliła, jeśli pominąć chłodną reakcję ówczesnych gremiów rządzących, erupcję entuzjazmu nie tylko w ojczyźnie Karola Wojtyły, lecz także wśród Polonii na całym świecie. Odczucia te podzielały również emigracyjne kręgi Oświatowe, a ich czytelne świadectwo stanowią zarówno wypowiedzi polonijnych pedagogów, jak i tematyka książeczek szkolnych, wydawanych staraniem polskich oficyn na wychodźstwie. I właśnie refleksja nad miejscem postaci papieża Polaka we wspomnianych publikacjach jest przedmiotem uwag wypełniających niniejsze opracowanie. Realizując tak zarysowany cel, przedstawimy kolejno:

1. Związły opis tytułów objętych analizą.

2. Liczbową charakterystykę obecności Jana Pawła II w emigracyjnych książeczkach szkolnych.

3. Analizę formalnej strony przybliżania uczniom szkoły polonijnej sylwetki głowy Kościoła przez twórców interesujących nas wydawnictw.

Po tych niezbędnych dla przejrzystości wywodu informacjach przejdźmy do prezentacji poszczególnych zagadnień.

Przedmiotem badań uczyniono tytuły opublikowane staraniem trzech polonijnych organizacji oświatowych. Były to: londyńska Polska Macierz Szkolna za Granicą, mające siedzibę w Chicago Zrzeszenie Nauczycieli Polskich w Ameryce oraz działający w Toronto, stolicy kanadyjskiej prowincji Ontario, Związek Nauczycielstwa Polskiego. Były to zatem wydawnictwa prezentujące oficjalne stanowisko emigracyjnych kręgów oświatowych wobec treści, jakie należy przekazywać młodemu pokoleniu polskiej diaspory. Wśród ogólnej liczby dziewiętnastu tytułów objętych badawczą penetracją trzynastcie ukazało się po roku 1978.

Oto ich zestawienie:

- I. Publikacje Polskiej Macierzy Szkolnej

- *Tam w moim kraju... Podręcznik dla uczniów 10-11 letnich*, opracowała Izabela Kmiotowicz, rok wyd. 1993;

Postać Jana Pawła II w polonijnych podręcznikach do kształcenia literacko-kulturalnego

Historyczna decyzja konklawe z 16 października 1978 roku wyzwoliła, jeśli pominąć chłodną reakcję ówczesnych gremiów rządzących, erupcję entuzjazmu nie tylko w ojczyźnie Karola Wojtyły, lecz także wśród Polonii na całym świecie. Odczucia te podzielały również emigracyjne kręgi Oświatowe, a ich czytelne świadectwo stanowią zarówno wypowiedzi polonijnych pedagogów, jak i tematyka książeczek szkolnych, wydawanych staraniem polskich oficyn na wychodźstwie. I właśnie refleksja nad miejscem postaci papieża Polaka we wspomnianych publikacjach jest przedmiotem uwag wypełniających niniejsze opracowanie. Realizując tak zarysowany cel, przedstawimy kolejno:

1. Zwięzły opis tytułów objętych analizą.

2. Liczbową charakterystykę obecności Jana Pawła II w emigracyjnych książeczkach szkolnych.

3. Analizę formalnej strony przybliżania uczniom szkoły polonijnej sylwetki głowy Kościoła przez twórców interesujących nas wydawnictw.

Po tych niezbędnych dla przejrzystości wywodu informacjach przejdźmy do prezentacji poszczególnych zagadnień.

Przedmiotem badań uczyniono tytuły opublikowane staraniem trzech polonijnych organizacji oświatowych. Były to: londyńska Polska Macierz Szkolna za Granicą, mające siedzibę w Chicago Zrzeszenie Nauczycieli Polskich w Ameryce oraz działający w Toronto, stolicy kanadyjskiej prowincji Ontario, Związek Nauczycielstwa Polskiego. Były to zatem wydawnictwa prezentujące oficjalne stanowisko emigracyjnych kręgów oświatowych wobec treści, jakie należy przekazywać młodemu pokoleniu polskiej diaspory. Wśród ogólnej liczby dziewiętnastu tytułów objętych badawczą penetracją trzynastcie ukazało się po roku 1978.

Oto ich zestawienie:

- I. Publikacje Polskiej Macierzy Szkolnej

- *Tam w moim kraju... Podręcznik dla uczniów 10-11 letnich*, opracowała Izabela Kmiotowicz, rok wyd. 1993;

– *Mój język ojczysty. Czytanka dla klasy IV szkół przedmiotów ojczystych*, opracowała Danuta Mytko, wydanie II z roku 1988;

– *Wypisy dla klas gimnazjalnych szkół przedmiotów ojczystych*, opracowali: Maria Chmielewska, Jadwiga Kosicka, Ignacy Płonka, Ludwik Tangl, Dorota Wojciechowska, rok wyd. 1987.

II. Wydawnictwa chicagowskie

– *Ukochany kraj. Czytanka dla klasy V*, opracowali: Wiktor Barczyk, Halina Jabłońska, Maria Kożuchowska, Zofia Marusarz, Edmund Ptaszny, Alina Rozwadowska, Zenobta Rykała, Zofia Ziolo, Helena Ziółkowska, Maria i Józef Żurczakowie, wydanie III z roku 1981;

– *Podręcznik dla klasy VI*, opracowały Danuta Panasiewicz i Teresa Wnorowska, rok wyd. 1992;

– *Ziemia od innych droższa. Czytanka dla klasy VII /i VIII*, opracowały: Barbara Kozłowska, Maria Kożuchowska, Grażyna Mączyńska, Alina Moćko, Zofia Ziolo, Helena Ziółkowska, Maria i Józef Żurczakowie, rok. wyd. 1983.

III. Wydawnictwa z Toronto

– *Witam cię kartek szelestem – książeczka dla dzieci 7-10 letnich*, opracowała Maria Walicka, rok wyd. 1992;

– *Czytanka* – na kolejne klasy III do VIII, opracowały: Janina Gładuń, Weronika Perkowska, Danuta Sznajder, Michalina Wolnik, rok wyd. 1981.

Wspólną cechą wymienionych pozycji, nierzadko uwidocznioną w tytule, jest to, że reprezentują tak zwane czytanki, a więc zbiory krótkich tekstów przeznaczonych do użytku szkolnego¹. Są to przede wszystkim związane formy epickie i liryka, bowiem dramat pojawia się w niespełna 10 przypadkach, wśród których najczęściej zamieszcza się fragmenty „Nocy listopadowej” Wyspiańskiego; teksty pozostałe wiążą się z tematyką Konstytucji 3 Maja.

Prezentację liczbowych danych, określających obecność sylwetki Ojca Świętego w emigracyjnych wydawnictwach szkolnych, zaczniemy od konstatacji porządkującej. W odrębnej publikacji poświęconej – między innymi – szczegółowej analizie tematycznej zawartości polonijnych podręczników do kształcenia literacko-kulturalnego², postać tę włączono do nurtu narodowych dziejów, które stanowią dominantę treściową tych książeczek; tu zaś, obok wątków historycznej legendy i historycznego faktu, wydzielono krąg ludzi, kształtujących dzieje Piłski oraz, jak w przypadku Kopernika, także całego świata. I w tym właśnie kręgu usytuowano sylwetkę głowy Kościoła. Jest ona obecna w 10 spośród 13 podręczników. Wzmianka o papieżu Polaku nie pojawia się w dwóch wydawnictwach londyńskich – pochodzącej z roku 1993 książeczce dla dzieci 10-11 letnich i wypisach gimnazjalnych – oraz chicagowskiej publikacji dla klasy V. Ogółem Jan Paweł II obecny jest w 15 tekstach,

¹ Por. *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 1997.

² Zob. W. Pelczar, *Polska tradycja w polonijnych podręcznikach do kształcenia literacko-kulturalnego*, Rzeszów 2002.

o bardzo zróżnicowanych rozmiarach, mieszczących się w obrębie od jednego do kilkudziesięciu zdań. Jedynie Fryderyk Chopin cieszy się większą popularnością wśród twórców tych książeczek, bowiem poświęcono mu 22 tytuły.

Znacznie bardziej interesujące wnioski przynosi analiza formalnej płaszczyzny opowiadania o papieżu „z dalekiego kraju”. Spostrzeżenie pierwsze, jakie się tu nasuwa, dotyczy samego historycznego faktu. Pamiętna data 16 października 1978 roku przywoływana jest sporadycznie, gdyż twórcy książeczek skupiają się głównie na osobie Ojca Świętego, a eksponowanie jego roli w tworzeniu nie tylko najnowszych dziejów Polski, ale także przeobrażaniu oblicza Ziemi jest tu wyraźnie widoczne. Poświadczają to słowa pochodzące z liryku Felicji Bartoszewskiej *Ojciec Święty Jan Paweł II*, zamieszczonego w kanadyjskiej publikacji dla dzieci rozpoczynających edukację w polonijnej placówce oświatowej:

„(...) świat cały odnowisz,
by oddać do Panu naszemu, oddać Chrystusowi.”

Odwolanie się w pierwszej kolejności właśnie do wydawnictw, sygnowanych przez działający w Toronto Związek Nauczycielstwa Polskiego nie jest sprawą przypadku. Wprawdzie teksty poświęcone papieżowi znad Wisły reprezentują dość zróżnicowane formy literackie, lecz mimo wszystko można tu mówić o pewnym schemacie prezentacji sylwetki Ojca Świętego, wyjątkowo wyraziście widocznym przede wszystkim w książeczkach pochodzących z kraju klonowego liścia.

Postać Ojca Świętego jest w nich częścią otwierającej każdy podręcznik, bywa, że nie objętej nawet numeracją stron, całości tematycznej o charakterze patriotyczno-religijnym, na którą składają się teksty modlitw, liryki o treści sakralnej i związane z wątkiem polskich symboli narodowych oraz mówiące o odległej ziemi ojców. W ten krąg tematów włączono utwory poświęcone polskiemu Papieżowi.

Sięgnijmy, dla przykładu, do podręcznika dla klasy VII, w którym znajdują się dwa interesujące nas tytuły. Pierwszy to wiersz Zbigniewa Chałki *Polski pacierz*, a jego geneza, o czym informuje zamieszczony pod tekstem dopisek, wiąże się z „dniem objęcia Tronu Piotrowego przez Jana Pawła II”. Liryk w metaforycznej formie ujmuje radość, jaka zapanowała po pamiętnym konklawe:

„(...) zabrzmiało po polsku
radosne Te Deum,
w Beskidzie Frasnoliwy
radośnie zapłakał.

I przyjęły ten pacierz
winnice w śpiewanie,
rozmodliły się rzeki,
drgnęła skała głucha...

A Bóg przerwał różaniec,
tak się zasłuchał”.

Jak nietrudno dostrzec, wobec tego wydarzenia nie pozostała obojętna spersonifikowana przyroda, dzielająca odczucia Stwórcy i ludzi.

Omówionemu lirykowi towarzyszy jednostronicowa biografia, zatytułowana *Habemus Papam! Mamy Papieża!*, w skrótovej formie prezentująca najważniejsze fakty życiowej drogi Karola Wojtyły i wyrażająca przeświadczenie, przez lata pontyfikatu jednoznacznie potwierdzone, że 16 października 1978 roku to „(...) bardzo ważne wydarzenie dla całego Kościoła, ale specjalnie (...) dla narodu polskiego i przyszłe pokolenia będą tę datę dobrze pamiętać”.

W innych podręcznikach kanadyjskich zrealizowano zbliżoną formułę, opowiedzenia uczniom o papieżu – Polaku, choć pojawiają się niewielkie różnice. Na przykład w książeczce dla klasy V w miejsce liryki wprowadzono modlitwę za Ojca Świętego, zaś w klasie VI ograniczono się do niezbyt obszernej informacji biograficznej. Podobnie postąpiono w pozostałych publikacjach dla klas III-VIII.

Nieco odmienną koncepcję przyjęła Maria Walicka, autorka podręcznika dla dzieci rozpoczynających edukację w szkole polonijnej. Co prawda otwiera go znana już całośćka o charakterze patriotycznym, wyraziście akcentująca paralelę „dwóch ojczyzn”, Polski i Kanady, lecz sylwetka papieża nie jest w niej obecna. Pojawia się natomiast w odrębnej całości tematycznej, zatytułowanej *Wśród sławnych ludzi*, a poświęcono jej trzy teksty. Pierwszym jest cytowany już uprzednio wiersz Felicji Bartoszewskiej *Ojciec Święty Jan Paweł II*, podkreślający jego rodowód – „pierwszy papież słowiański”. Tekst drugi, noszący znany już tytuł – *Habemus Papam! Mamy Papieża!*, w skrótovej, reporterskiej formie przedstawia procedurę wyboru głowy Kościoła oraz moment ogłoszenia rezultatu konklawe. Podobnie jak miało to miejsce w przypadku tekstów już przytoczonych, także tu pojawią się element wartościowania tego wiekopomnego faktu:

„Na stolicę apostolską został wybrany nasz rodak, Polak.

Wielki to zaszczyt i duma dla narodu polskiego i dla nas Polaków rozsianych po całym świecie.

Było to doniosłe wydarzenie. W Krakowie odezwał się potężny dzwon „Zygmunt”, a za nim rozdzwoniły się dzwony wszystkich kościołów w Polsce.

Polacy rozsypani po całym świecie płakali, śmiali się z radości, mówili: my Polacy mamy „swojego Papieża”.

Niestety, nie sposób jednoznacznie stwierdzić, przedstawicielowi jakiej nacji przypisać te opinie bowiem mówi się w niej wyraźnie „o nas Polakach rozsianych po całym świecie”, zaś informacja zamieszczona poniżej sygnalizuje, że jest to tłumaczenie dokonane przez Rafała Walickiego.

Trzeci tekst to jednozdaniowa notatka, opatrzona dopiskiem „zapamiętaj”

mówiąca, iż „Ojciec Święty – Karol Wojtyła urodził się 18 maja 1920 roku w mieście Wadowice (południowa część Polski)”.

Postać Papieża Polaka obecna jest również w podręcznikach wydanych przez amerykańskie Zrzeszenie Nauczycieli Polskich, lecz wypada zaznaczyć, że trudno w ich przypadku mówić o schemacie formalnym, charakterystycznym dla wydawnictw kanadyjskich. Zakres jej prezentacji jest tu bardzo zróżnicowany, a i wśród tekstów pojawiają się gatunki dotąd jeszcze nie wymieniane. Jeśli idzie o pierwszą z podniesionych kwestii, o Janie Pawle II nie wspomniano w publikacji dla klasy V, natomiast w klasie VI ograniczono się do przytoczenia jego słów o znaczeniu kultury w życiu narodu, wypowiedzianych w Londynie 30 maja 1982 roku: „Kultura polska jest dobrem, na którym opiera się życie duchowe Polaków. Ona wyodrębnia nas jako naród, ona stanowi o nas przez cały ciąg dziejów”.

Ze zdecydowanie odmienną sytuacją mamy do czynienia w przeznaczony dla klasy VII/VIII książce *Ziemia od innych droższa*. Wyodrębniono w niej całość tematyczną *Z tysiąclecia katolickiej Polski*, w której, obok sylwetek świętego Maksymiliana Kolbe, kardynała Stefana Wyszyńskiego, zamieszczono sześć tekstów związanych z polskim Papieżem. Jest wśród nich analizowany już przy okazji prezentacji podręczników kanadyjskich wiersz Chałki *Polski pacierz* oraz obszerna opowieść o drodze Karola Wojtyły na stolicę Piotrową. Są także formy dotąd nie występujące – fragmenty dwóch listów pożegnalnych, skierowanych do rodaków, wyjątek *Opowieści o drzewie zranionym*, pióra ówczesnego metropolity krakowskiego oraz cytaty zaczerpnięte z przemówień Jana Pawła II do Polaków. Treści zawarte w tych tekstach, zwłaszcza w listach pożegnalnych, mogły stać się dla uczniów podstawą do określenia niektórych cech osobowości Ojca Świętego. Przede wszystkim należy tu wyeksponować dwa momenty – pierwszy to głęboki szacunek dla prymasa Wyszyńskiego oraz podkreślenie jego roli w kapłańskiej drodze przyszłej głowy Kościoła:

„Nie byłoby na Stolicy Piotrowej - pisze Jan Paweł II – tego papieża – Polaka (...), gdyby nie było Twojej wiary, nie cofającej się przed więzieniem i cierpieniem, Twojej heroicznej nadziei (...) i tego całego okresu dziejów Kościoła w Ojczyźnie, które związały się z Twoim biskupim i prymasowskim posługiwaniem”.

Moment drugi – to równie głębokie i przepojone nutą szlachetnego humanizmu uczucie do kraju, który przyszło kardynałowi Wojtyle opuścić:

„Miłość Ojczyzny łączy nas i musi łączyć ponad wszelkie różnice. Nie ma ona nic wspólnego z ciasnym nacjonalizmem czy szowinizmem. Jest miarą ludzkiej szlachetności – miarą wypróbowaną wielokrotnie w ciągu naszej niełatwej historii”.

Teksty związane z Janem Pawłem II zamieszczone w amerykańskim podręczniku dla klasy VII, w mniejszym stopniu niż fragmenty cytowane podczas omawia-

nia analogicznej tematyki w publikacjach kanadyjskich, unikają na ogół, choć oczywiście nie do końca, bezpośredniego wartościowania postaci Wielkiego Polaka. Tym samym, zgodnie z założeniami charakterystyki pośredniej, ewentualna ocena mogła stanowić efekt interpretacji papieskich wypowiedzi przez uczniów. W perspektywie dydaktycznej stworzenie takiej możliwości przez autorów tego podręcznika uznać wypada za zabieg wysoce wartościowy.

Jak już wielokrotnie podkreślano, postać Jana Pawła II w interesujących nas publikacjach zajmuje miejsce wyjątkowe, przy czym eksponowanie jego polskich korzeni, wsparte równie często, co w kontekście ogólnoludzkiej funkcji głowy Kościoła nie do końca przecież uprawnionym zaimkiem „nasz”, wydaje się najbardziej charakterystycznym wyznacznikiem owej wyjątkowości. Warto dodać, iż identycznie postrzegali Ojca Świętego cudzoziemcy, proszeni przez P. Garncarka o wymienienie najwybitniejszych ich zdaniem Polaków³.

W świetle obserwacji poczynionych w związku z podręcznikami, i ustaleń przywołanego autora – pytanie, czym dla twórców emigracyjnych publikacji szkolnych jest Jan Paweł II, wydaje się zasadne. Konkluzja z konieczności będzie kilku-elementowa.

Trudno zaprzeczyć, że narodowa duma jest zjawiskiem w publikacjach tych zauważalnym i nie sposób nie dodać, iż posiada historyczne uzasadnienie. Wszak to właśnie Polak przełamał zdawałoby się nienaruszalny monopol Włochów w zasiadaniu na papieskim tronie. Jednak sprowadzenie źródeł podręcznikowej popularności Ojca Świętego do tej jedynie perspektywy byłoby i nieporozumieniem, i uproszczeniem, bowiem postać ta pełni w nich co najmniej dwie, niezmiernie istotne funkcje. Przede wszystkim, jeśli zważyć na podkreślaną już rolę szkoły polonijnej dla identyfikacji z Macierzą, uzasadnione staje się związanie z tą jej powinnością właśnie Głowy Kościoła, co znajduje wyraz w eksponowaniu Jego polskich korzeni. Po wtóre, w podręcznikach o Janie Pawle II mówi się zazwyczaj, szczególnie w publikacjach powstałych w Toronto, w związku z tekstami o charakterze religijno-patriotycznym, co, oczywiście, nie powinno dziwić. Jeżeli natomiast uwzględnić realia tak zwanej Polski Ludowej, której polityczne elity nie powitały rezultatów pamiętnego konklawe erupcją entuzjazmu, wówczas okaże się, że postać Papieża jest w podręcznikach świadectwem przywiązania emigracji do chrześcijańskiej tradycji narodu z jednej strony, a deklaracją negatywnego stosunku do ateistycznych założeń ówczesnych gremiów rządzących ze strony drugiej, założeń uwidoczonych jednoznacznie w tematycznej warstwie publikacjach do nauczania języka polskiego wydawanych do roku 1939.

Identyczną rolę należy przypisać obecności w wydawnictwach kanadyjskiego ZNP sylwetki prymasa Stefana Wyszyńskiego.

Rozszerzając w zakończeniu tego opracowania perspektywę oglądu emigracyj-

³ Por. P. Garncarek, *Świat języka polskiego w oczach cudzoziemców*, Warszawa 1997, s. 91.

nych publikacji szkolnych, godzi się przyjąć tezę, iż postać Jana Pawła II, powiązana z wątkiem sacrum, stanowi czytelną wykładnię przestrzeni aksjologicznej, za jaką opowiadała się i opowiada nadal polonijna oświata. Tym samym te skromne książeczki mogły być narzędziem kształtującym emocjonalny związek ucznia z polską tradycją znacznie bardziej wartościowym, niż zawieszony w swoistej duchowej pustce podręczniki obecne w szkołach polskich w powojennym 45-leciu⁴.

Wojciech Pelczar

S u m m a r y

The article presents one researching problem connected with textbooks, which were edited by the Polish education organisations in The United States of America, Great Britain and Canada after the second world war. The author is interested in Holy Father John Paul II and his place in Polish emigrants schoolbooks. Analysis publications, numeral comparison, qualitatively description permit to find out that person John Paul II is for Polish emigrants reason to be proud and intensifies connection with Poland.

⁴ Szeroka analiza tego zagadnienia znajduje się w pracy W. Pelczara, wymienionej w przypisie 2.